

באמצע המאה העשרים הוסט עניינה המרכזי של הבלשנות מן השפה כמושא מחקר בפני עצמו לשפה ככלי, כבסיס אמפירי, לחקר היכולת הלשונית האנושית. תפנית זאת ידועה כתפנית הגנרטיבית או החומסקיאנית בחקר השפה. בשנות החמישים של המאה הסב נועם חומסקי את תשומת-לבה של הקהילה המדעית למסקנה ההכרחית כי בני-האדם ניחנים ביכולת מולדת, המכוונת את תהליך רכישת השפה בגיל הרך. בהמשך, נעשתה הבנת היכולת הלשונית האנושית למטרת זרמי הבלשנות המכונה תיאורטית. מסקנתו של נועם חומסקי התבססה על בחינת מאפייני השפה האנושית ומאפייני תהליך רכישת השפה בגיל הרך. חצי מאה של מחקר בבלשנות ובתחומים המשיקים לה, כגון פסיכולוגיה, נאורובלשנות או חקר המוח, הניבו תוצאות המאוששות מסקנה זאת ומהוות צעד קדימה בדרך להבנת היכולת הלשונית.

נבחן ראשית את תהליך רכישת השפה ואת מאפייניה היחודיים של השפה האנושית, אשר עליהם ביסס חומסקי את טענתו בדבר קיום תבנית מולדת, יחודית למין האנושי, המהווה מצע להתפתחות הידע הלשוני של האדם הבוגר.¹ אחר-כך נסביר את המודל שמציעה גישת העקרונות והפרמטרים לתבנית הלשונית המולדת ולאופן התפתחותה. ניישם את המודל בנוגע לכמה סוגיות הנוגעות הן לתופעות המשותפות כל השפות, והן להבדלים שיטתיים בין שפות לגבי האפשרות לבטא משפטים חסרי נושא, או לגבי תכונותיהם של פעלים חוזרים והדדיים.

נעיין תחילה באופן שבו רוכשים ילדים את שפתם, כלומר, את השפה שאליה הם נחשפים, את שפת האם שלהם. שפת הסביבה המיידית של הילד מכונה שפת-אם, כיוון שברוב המקרים זוהי גם השפה שדוברת אמו של הילד. התהליך שעובר הילד מכונה רכישת שפה, כדי להבדילו מלמידת שפה, שהיא תהליך שמאפייניו שונים בהחלט, כפי שישתברר להלן.

תהליך רכישת שפה הוא תהליך מהיר ויעיל, על אף שהמערכת הנלמדת מורכבת מאוד. יתרה מזאת, הקלט המזין את התהליך הוא ללא ספק דל, במיוחד בהשוואה להיזון ולהוראה הנחוצים כדי להגיע לשליטה כלשהי בשפה זרה. ילדים בגיל טרום בית-ספר אינם מקבלים כל הוראה שיטתית של השפה שהם רוכשים, ואף אינם זקוקים ללימוד שכזה כדי להעשות דוברים ילידיים של שפת הסביבה. תגובות מקריות ומשובים מזדמנים של בני משפחה אינם בגדר הוראה שיטתית. יתר על כן, הוכח שוב ושוב כי לא אחת מתעלם הילד לחלוטין מתיקון לשוני או משוב שלילי מצד הסביבה. הן ילד הגדל בסביבה שמרבה לתקנו

¹ ראה (Chomsky (1957, 1959, 1965).

לשונית, הן ילד הנחשף לתיקונים מעטים, יגדלו להיות דוברים ילידיים במידה שווה, שיבדלו זה מזה מבחינה לשונית לכל היותר באוצר מלים או בסגנון.

הילד, אם כן, אינו זוכה להוראה שיטתית. כמו כן, ברור לחלוטין שהוא אינו נחשף לכל המבעים שבשפה. ובכל-זאת, הוא גדל לדעת איזה משפטים הם חלק משפתו, ומסוגל לייצר משפטים שלא שמע מעולם. הילד, כמו הדובר הבוגר, הוא יצירתי בשפתו. עוד חשוב לציין כי אף שהסביבה הלשונית כוללת בנוסף למשפטים תקינים גם חלקי-משפטים ופליטות-פה שגויות, אלה אינם משבשים את תהליך הרכישה. הם אינם נטמעים בילד כמבעים אפשריים בשפתו, אלא מסוננים באופן טבעי ואוטומטי על-ידי תהליך הרכישה.

נדגיש כי ילדים אינם מקבלים כל מידע שיטתי לגבי איזה מן המשפטים שהם שומעים הם אפשריים (תקינים או דקדוקיים) ואיזה אינם. ברור שהקלט הלשוני אינו מספק לילד דוגמאות של משפטים בלתי-תקינים המסומנים ככאלה. כך, למשל, רוכש עברית לא יקבל מידע שהמשפט ב-(1), שלא כמו המשפט ב-(1א), אינו תקין (נהוג לסמן אי-תקינות באמצעות כוכבית).

(1) א הנה ילדים האוהבים את הסרט.

ב *הנה ילדים האהבו את הסרט.

מעצם העדרותו של משפט מן הסביבה הלשונית אי אפשר להסיק שהוא אינו דקדוקי, היות שגם לא כל המשפטים האפשריים בשפה מופיעים בקלט הלשוני של הילד. אין, אם כך, עדות ישירה באשר למשפטים בלתי-דקדוקיים. יתרה מזאת, מחקרים שונים מראים שהילד גם אינו מקבל כמות משמעותית של עדות עקיפה בנוגע למשפטים בלתי-דקדוקיים באמצעות סוגים שונים של היזונים חוזרים שליליים.²

חסרונה של עדות שלילית שכזאת, העדר הוראה שיטתית ואופיים הבלתי-מושלם של הנתונים הלשוניים העומדים לרשותו של הילד עושים את ההיזון לדל מאוד ביחס למורכבותה של המערכת הנרכשת. על אף "דלות ההיזון" (*poverty of stimuli*), ילדים באשר הם גדלים להיות דוברים ילידיים של לפחות שפה אחת.³ בהינתן דלותו של ההיזון, אילו היה הידע הלשוני נרכש רק על בסיס הקלט (הניסיון) הלשוני, היה זה לגמרי בלתי-ברור כיצד ילדים מצליחים לרכוש ידע כה מורכב בתקופת זמן כה קצרה (שנים אחדות). אבל נניח שהחשיפה לנתונים לשוניים מפעילה תבנית מנטלית מולדת המתפתחת לכדי יצוג מנטלי של שפה מסויימת. אם כך, הרי תבנית זאת היא המכוונת את תהליך הרכישה והיא הקובעת תווים מסויימים

² על כך, ראה, למשל, Brwon and Hanlon (1970).

³ אין הכוונה למקרי מחלה או פגיעה הגורמים לליקויים לשוניים, המהווים תחום מחקר בפני עצמו, שיש בינו לבין הבלשנות יחסי-גומלין מפרים.

של השפה, שאינם צריכים להרכש. זהו צעד ראשון בדרך להסבר יעילותו ומהירותו של תהליך רכישת שפת-אם, ואחידותה של תופעה הרכישה עצמה - כל ילד באשר הוא רוכש כך את שפתו.

בהמשך המאמר נתאר את התבנית ונדון במספר מאפיינים שהיא מכתובה לכל שפת אנוש מעצם היותה הבסיס המנטלי להתפתחות היכולת הלשונית של כל פרט ופרט. ואולם קודם לכן, נעלה טיעונים נוספים המעניקים אישוש להנחה שקיימת תבנית מולדת.

ראשית, ידוע שלאחר גיל מסויים, בתקופת ההתבגרות, תהליך רכישת השפה אינו נגיש עוד. מגיל מסויים ואילך, אנו לומדים שפות, ולא רוכשים אותם כתהליך טבעי. מעבר לכך, הידע הלשוני המושג בתהליך הלמידה אינו ידע של שפת-אם, כי אם ידע טוב יותר או פחות בהתאם לתלמיד ולתהליך הלמידה. עובדה זאת מחזקת את הטענה שתהליך הרכישה הוא תהליך ביולוגי המוגדר על ידי המורשת הגנטית של בני-האדם.

שנית, במהלך שנות מחקר התגלה שילדים עוברים שלבי רכישה מקבילים אף אם מדובר בשפות יעד שונות. ובמלים אחרות, שלבים מסויימים בהתפתחות הלשונית הם קבועים, ואינם תלויים בסביבה המיידית של הילד ובשפה הנרכשת. אם מערך מולד מדריך את תהליך הרכישה, אין זה מפתיע שלתהליך מסלול התפתחות מוגדר מראש. אילו הנסיון הלשוני של כל ילד וילד היה מכוון את התהליך, לא היינו מצפים לאחידות שכזאת בהתפתחות הלשונית.

מעבר לכך, שפות-אנוש (הנקראות גם שפות טבעיות) חולקות תכונות מסויימות, שאין להן אח ורע במערכות תקשורת של בעלי-חיים. קיומם של מאפיינים לשוניים יחודיים למין האנושי נובע ישירות מן ההנחה שבבסיס היכולת הלשונית תבנית מולדת המוגדרת על-ידי המורשת הגנטית של המין. הבולט שבמאפיינים אלה הוא המבנה הרקורסיבי של שפות טבעיות. למה הכוונה? נבחן את הדוגמאות ב-(2).

(א2) הוא משפט פשוט שאינו כולל פסוקית משועבדת. (ב2), לעומת-זאת, כולל פסוקית משועבדת אחת, ואילו (ג2) פסוקית משועבדת נוספת.

(2) א הוא חושב.

ב הוא חושב שהוא חושב.

ג הוא חושב שהוא חושב שהוא חושב.

כל שפה טבעית מאפשרת רקורסיה, שיעבוד חוזר. על כן היא מערכת הכוללת מספר אינסופי של איברים. עקרונית, ניתן תמיד להוסיף פסוקית משועבדת, ולפיכך משפט נוסף אחר למערכת.⁴ המערכת, אם כן, כוללת מספר אינסופי של איברים, אף אם לרשותה רק מצאי של שלוש מלים, כמו ב-(2).

שפות טבעיות נחנות באוצר מלים רחב ביותר. בנוסף, כפי שכבר נזכר לעיל, היכולת הלשונית היא יצירתית. דוברים, ילדים או בוגרים, מסוגלים להפיק משפטים שלא היוו חלק מן הקלט הלשוני שלהם. תכונת הרקורסיביות והיצירתיות של היכולת הלשונית מעניקים לה עוצמת הבעה שאין כמותה בכל מערכת תקשורת אחרת בעולם החי. נשאלת, כמובן, השאלה איך התפתחה יכולת יחודית זאת במין האנושי. שאלות הנוגעות לאופן התפתחותה הן בשנים האחרונות מושא לשיתוף-פעולה מחקרי מתפתח בין בלשנים, ביולוגים, פסיכולוגים וחוקרי מח.⁵

המחקר הבלשוני גילה במרוצת השנים מאפיינים נוספים שכל השפות הטבעיות נחנות בהם. עיינו, למשל, במשפטים ב-(3). משפט (א3) הוא דו-משמעי: או שכינוי-הגוף הוא מתייחס לאותו פרט בעולם כמו דן, או שהוא מתייחס לפרט אחר. משפט (ב3), לעומת-זאת, הוא חד-משמעי; כינוי הגוף מתייחס בהכרח לפרט אחר בעולם. האם אילוץ קוגניטיבי על סדר ההופעה במשפט הוא שאחראי להבדל המשמעות בין שני המשפטים? או במלים פשוטות יותר, האם שם פרטי חייב לקדם לכינוי גוף המתייחס אליו?

- (3) א דן חושב שהוא יבוא.
ב הוא חושב שדן יבוא.

משפט (4) מראה לנו שלא מדובר פה על מגבלה על סדר ההופעה במשפט, שכן כינוי-הגוף הוא יכול כאן להצביע על אותו פרט בעולם כמו דן אף שדן אינו קודם לו.

(4) כשהוא יוצא לטיול, דן נועל נעליים גבוהות.

המגבלה הנדונה גם איננה אילוץ לוגי, שכן ברור בהחלט מה היתה משמעות המשפט אילו היה לו הקרי החסר, דהיינו, הקרי שעל-פיו השם הפרטי וכינוי הגוף מצביעים על אותו פרט בעולם. כפי שכבר הוזכר, המגבלה מאפיינת שפות-אנוש באשר הן; כלומר, היא מוחלטת. אין זה סביר שהשפות כולן מציינות למגבלה זאת במקרה. לעומת-זאת, אם המגבלה נובעת ממבנה התבנית הלשונית המולדת, הרי היא מחייבת בהכרח כל שפה טבעית. קיומן של מגבלות מסוג זה, שאינן הכרח לוגי וגם לא אילוץ קוגניטיבי,

⁴ נציין שהיות המערכת אינסופית מבהיר מעל לכל ספק שילדים אינם יכולים להחשיף לכל המשפטים האפשריים בשפה שהם רוכשים.

⁵ ראה, למשל, Hauser, Chomsky and Fitch (2002).

מראה שהתבנית הלשונית היא יכולת מנטלית בעלת תכונות משלה שאינן נגזרות ישירות מן המנגנון הקוגניטיבי הכללי.

בנוסף לרצף הלינארי, למשפטים גם מבנה היררכי. פירושו של דבר שחלק מן הצירופים (הרכיבים) במשפט משועבדים יותר מאחרים. במהלך השנים נתגלה שהבדל המשמעות בין משפט (א3) ל-(ב3) נובע מן היחס ההיררכי השונה בין השם הפרטי לכינוי הגוף בכל אחד מן המשפטים. בקווים כלליים ניתן לומר שבמשפט (ב3) כינוי הגוף אינו יכול להתייחס לשם הפרטי כיוון ששורר ביניהם יחס היררכי שאינו מאפשר זאת. ב-(א3) כמו גם ב-(4), היחס ההיררכי בין השניים שונה מן היחס ביניהם ב-(ב3), והם יכולים, על כן, להצביע על אותה ישות בעולם.⁶

1. התבנית הלשונית

התבנית הלשונית מכונה גם דקודוק מנטאלי או בקיצור דקדוק. היא כוללת בהכרח מילון, כלומר, לקסיקון מנטאלי, הכולל את אבני הבניין הבסיסיות שמהן מורכבים המשפטים. נניח שאבני בניין אלה הן המלים. כל ערך לקסיקאלי (כל מלה) נושא מידע לגבי סוג הקטגוריה (חלק הדיבר) שאליה הוא משתייך: שם-עצם, פועל, שם-תואר ועוד, ולגבי משמעותו. הערכים הלקסיקאליים מצורפים לכדי צירופים ומשפטים על-ידי הרכיב התחבירי, הנקרא גם המערכת החישובית.

התבנית הלשונית נתפשת כמודולרית. יש סיבות טובות להניח שהיא כוללת רכיבים שונים בעלי טבע ותפקוד משלהם, כגון התחביר, הלקסיקון ואחרים שיוזכרו מיד. רכיבים אלה פועלים באופן בלתי-תלוי זה בזה, אך יש ביניהם ממשקים. כך, למרות שכל רכיב עושה שימוש במידע יחודי לו ולאופן פעולתו, הוא חייב גם לכלול מידע הנגיש לרכיב שעמו יש לו ממשק משותף.

במבנים שמייצרת המערכת החישובית נעשה שימוש לצורך תקשורת: הם נהגים ונקלטים.⁷ פירושו של דבר שלמערכת ממשק עם המערכות האחראיות על ההגייה והקליטה. בנוסף, המבנים הם, כמובן, בעלי משמעות שאליה מכוון הדובר ואותה מבין השומע. כלומר, למערכת החישובית גם ממשק עם המערכות הקוגניטיביות המאפשרות לבני-אדם להיות בעלי כוונות ולקלוט משמעויות. למערכת החישובית, אם כך, ממשקים עם מערכת הצליל, המשמעות, ועם הלקסיקון המנטאלי.

⁶ נשוב בקצרה לנקודה זאת בפרק הבא, בסעיף 1.2.

⁷ שפות הסימנים שהתפתחו בקהילות החרשים עושות שימוש באפיק התקשורת סימן/ראיה ולא באפיק צליל/שמיעה, שבו משתמשות שפות דבורות. במלים אחרות, מערכות השימוש שלהן שונות. יש לציין ששפות סימנים אלה הן שפות טבעיות; הן לא הומצאו, אלא התפתחו באופן ספונטני בכל מקום שבו נוצרה תקשורת בין אנשים חרשים. חקר שפות הסימנים מספק עדות נוספת לטענה כי בני-אדם מצוידים בתבנית לשונית מולדת. לשפות הסימנים תכונות של שפה טבעית, ותהליך רכישתן הוא תהליך טבעי הניחן במאפייניו של תהליך רכישת שפה דבורה. לדיון נוסף בנושא, ראה Sandler and Lilo-Martin (2000).

נתרכז בלקסיקון ובממשק שלו עם התחביר.⁸ נבחן את הערכים הפעליים, רץ ו-אילף. הפועל רץ מצביע על אירוע שבו משתתף הרץ או הרצים, כלומר, המשתתף או קבוצת המשתתפים המבצעים את אירוע הריצה. סוג זה של משתתף נקרא פועל (Agent) כיוון שהוא זה שמבצע את האירוע, הוא זה שפועל. בהשאלה ממונחי הלוגיקה, נאמר ש- רץ הוא פרדיקט חד-מקומי, כלומר, פרדיקט הדורש ארגומנט אחד. פרדיקטים חד-מקומיים מסוגו של רץ נקראים פעלים עומדים. נהוג לומר שהם בעלי תפקיד סמנטי או תמאטי אחד; במקרה של רץ – תפקיד הפועל. לצדם קיימים גם פעלים הנקראים יוצאים, למשל אילף, הדורשים שני ארגומנטים. פעלים יוצאים מסוגו של אילף הם פרדיקטים דו-מקומיים; הם בעלי שני תפקידים תמאטיים ודורשים, על כן, שני ארגומנטים. בנוסף לתפקיד הפועל שהם מעניקים למשתתף המבצע, הם מעניקים גם תפקיד למשתתף שעליו חל האירוע, למשל, אירוע האילוף. משתתף זה, הארגומנט שעליו חל האירוע, מכונה המושפע (Theme); הוא מקבל את תפקיד המושפע.

הרכיב התחבירי מצרף ערכים לקסיקאליים זה לזה על סמך תכונותיהם וכך הוא יוצר משפטים. במלים אחרות, הוא יוצר מבנים על סמך המידע הלקסיקאלי הנגיש לו בדבר מספר הארגומנטים שהפועל דורש, והעמדות המבניות שאליהם הארגומנטים ממופים, עמדת נושא, מושא וכדומה (לא נדון כאן בכללי המיפוי הקובעים איזה תפקיד ממופה לאיזו עמדה מבנית⁹). אין לעומת-זאת כל סיבה להניח שהמבנה התחבירי צריך להיות נגיש לרכיב הלקסיקאלי. ההיפך הוא הנכון, נראה שללקסיקון אין כל גישה לרכיב התחבירי. על פי הגישה המודולרית, אין זה מפתיע. בפרק 3 יוזכרו טיעונים אמפיריים המחזקים גישה זאת.

משפטים (5א-ב), אם כן, תקינים היות שהפועל רץ דורש ומממש ארגומנט אחד, והפועל אילף דורש ומממש שניים. משפט (5ג), לעומת-זאת, אינו תקין כיוון ש-אילף לא מממש את תפקיד המושפע שלו, בהעדר ארגומנט נוסף.

(5) א דן רץ.

ב דן אילף כלבים.

ג *דן אילף.

כך, הארגומנטים במשפטי (5) הם הכרחיים שכן רץ ו-אילף צריכים לממש את התפקידים התמאטיים שהם מצוידים בהם. זו היא גם הסיבה שלא ניתן להשמיט את הפסוקית *that Dan is late* במשפט (6): הפועל *surprise* דורש ארגומנט שיממש את הגורם המפתיע. כמו כן, הוא דורש ארגומנט שיממש את המשתתף החווה את ההפתעה, והמכונה, לפיכך, חווה (Experiencer), *me* ב-(6).

(6) That Dan is late surprised me.

⁸ לגבי הלקסיקון, ראה גם רינהרט (כרך זה) וסילווי "על בניין התפעל" (כרך זה).
⁹ על כך, ראה (Reinhart 2002).

חשוב לציין שכינוי-הגוף *it* ב-(7) גם הוא לא ניתן להשמטה. אך זה אינו נובע מתכונותיו של הפועל שכן משפט (7ב) כמו משפטים (7א) ו-(6) כולל את שני הארגומנטים הנדרשים על-ידי הפועל *surprise*.

- (7) a It surprises me that Dan is late.
b *Surprises me that Dan is late.

בנוסף לדרישות המוכתבות על-ידי תכונותיו של הפועל, נראה, אם כן, שיש דרישה כוללת יותר שבעטיה העמדה הקדם-פעלית הנקראת עמדת הנושא הקנונית חייבת להיות ממומשת לפחות בחלק מן השפות. כינוי-גוף החייבים להופיע בעמדת הנושא הקנונית אף שאינם תורמים ישירות למשמעות נקראים כינויי-גוף פלאונסטיים או אקספליטיביים.¹⁰ נזכיר שוב כינויי-גוף אלה בפרק הבא.

2. עקרונות ופרמטרים

התיאוריה של התבנית הלשונית צריכה להסביר הן את קלותו, מהירותו ואחידותו של תהליך רכישת שפת-אם, והן את העובדה שעל בסיס תבנית זו מתפתח מגוון רחב של שפות טבעיות. מתח טבעי שורר בין שתי מטרות אלה. מצד אחד, הניסיון להסביר את המגוון הלשוני מוביל בטבעיות לניסוח מנגנונים לשוניים שונים שצריכים להירכש באמצעות החשיפה לנתונים לשוניים. מצד שני, ככל שנרבה בהנחת מנגנונים שצריכים להירכש, כן נחלשת יכולתה של התבנית להסביר את יעילותו של תהליך הרכישה. מודל העקרונות והפרמטרים שנתגבש בתחילת שנות השמונים בספרו של חומסקי *הרצאות על חלישה וכבילה מציע פתרון מקורי לבעיה זו, ומהווה צעד מדעי חשוב קדימה*.¹¹

מודל העקרונות והפרמטרים מניח שהתבנית המולדת כוללת עקרונות אחידים שאינם משתנים משפה לשפה. עקרונות אלה הם חלק מן התבנית ואינם צריכים להירכש, ועל כן עצם קיומם מפשט את תהליך הרכישה. אם כל השפות הטבעיות כפופות בהכרח לעקרונות שמכתיב המצע שעליו הן מתפתחות, מאפיינים מסויימים צריכים להיות משותפים לכל השפות הטבעיות. ואכן, כך הוא. נזכיר בקצרה מאפיינים אחדים. לא ננסה את העקרונות האחראים להם באופן מדוייק ואף לא נפרט את אופן פעולתם שכן דיון שכזה יאלץ אותנו להרבות בפרטים טכניים.

¹⁰ המונח פלאונסטי מקורו ביוונית קלאסית: pleonazein פירושו להיות מיותר; המונח אקספליטיב מקורו בלטינית: *explere* פירושו למלא.
¹¹ ראה (Chomsky (1981, 1988).

העקרונות שעל-פיהם נבנה המבנה מוכתבים על-ידי התבנית המולדת. על כן, אוניברסלית המבנה הלשוני הוא היררכי ומאפשר שיעבוד חוזר (רקורסיה), כפי שהוזכר כבר בפרק הקודם. תכונות אלה אינן נרכשות אלא אינהרנטיות לשפה טבעית עקב תבניתה הבסיסית. יש לציין שספרי דקדוק אף אינם טורחים לציין תכונות מסוג רקורסיביות מתוך ההנחה הבלתי-מפורשת שהן משותפות לכל השפות הטבעיות ומושרשות מאליהן בבני-האדם.

נבחן שנית את משפט (ב3) המוזכר כאן שוב לרענון הזיכרון:

(8) הוא חושב שדן יבוא.

כפי שצויין כבר לעיל, כינוי-הגוף הוא אינו יכול להתייחס לאותו פרט בעולם שעליו מצביע השם הפרטי 7. במהלך השנים, נתגלה שכל אימת שיחס היררכי מסויים מתקיים בין כינוי-גוף לשם פרטי הם אינם יכולים להצביע על אותו פרט בעולם. עיקרון אוניברסלי אינו מאפשר להם זאת, כאשר שורר ביניהם יחס מבני מסויים הנקרא סי-קומנד. במשפט (8) כינוי-הגוף נמצא ביחס הסי-קומנד עם השם הפרטי ועל כן אינם יכולים להצביע על אותו פרט בעולם. כצפוי, אין שפה טבעית המאפשרת זאת, היות שהעיקרון הרלוונטי מוכתב על-ידי התבנית הבסיסית.¹²

עיקרון נוסף מודגם על-ידי המשפטים ב-(9) וב-(10). בעוד שניתן לייצר את השאלה ב-(9א), שעליה אפשר לענות באמצעות משפט החיווי ב-(9ב), השאלה ב-(10א), אף שהיא דומה מאוד ל-(9א), אינה אפשרית. זאת למרות שמשפט ב-(10ב) מהווה, ללא ספק, תשובה מתאימה לשאלה, אילו הייתה אפשרית. עיקרון אוניברסלי עומד מאחורי הבדל זה. (10א) אינו שאלה אפשרית בשפות טבעיות.¹³

(9) א את מי דן ראה שהמורה פגש?

ב דן ראה שהמורה פגש את דינה.

(10) א* את מי דן ראה את המורה שפגש?

ב דן ראה את המורה שפגש את דינה.

דוברים אינם צריכים ללמוד שהשאלה ב-(10א) אינה אפשרית, היות שזו קבוע מראש בתבנית הלשונית. כל דובר, גם אם לא נתקל מעולם ב-(10א) יודע שאין זאת משפט שאלה אפשרי.

¹² יחס ה-סי-קומנד (c-command) נוסח על-ידי Reinhart (1976, 1983) ונתגלה כיחס רלוונטי בתחומים מרכזיים בתיאוריה התחבירית. על העיקרון שאינו מאפשר את הקרי הנדון במשפט (8) ראה Chomsky (1980, 1981) ואחרים.

¹³ תיזת הדוקטורט של Ross 1967 חשפה לראשונה מגבלות מסוג המגבלה המודגמת ב-(9ב). חקר מגבלות אלה הוא נושא מרכזי בתיאוריה התחבירית וזכה לתשומת-לב רבה, למשל, Huang 1982, Kayne 1984, Chomsky 1986 ורבים אחרים.

ההנחה שהיכולת הלשונית כוללת עקרונות אוניברסליים מסבירה כיצד יש לנו ידע לגבי נתונים שלא נחשפנו להם קודם לכן. אך היא אינה מסבירה את הגיוון הלשוני. ושפות, כידוע, נבדלות זו מזו מבחינות רבות. האם גם את השוני הלשוני ניתן להסביר באופן שיטתי, שיסייע לנו להבין את הדרך שבה הוא נרכש?

אין כוונתנו כאן לגיוון הלשוני הנובע מהקידוד הפונולוגי השונה של הערכים הלקסיקאליים בשפות השונות, כלומר, לעובדה שהרצף הצלילי של המלים שונה. הקידוד הפונולוגי הוא שרירותי ויש לרכוש אותו.¹⁴ ואולם, המחקר ההשוואתי המודרני גילה כי השוני הלשוני שאינו נוגע לקידוד הפונולוגי מצייט לסכמות ברורות. מתברר שאפשר לזהות הקבצים (צורות) של תכונות לשוניות, שבאופן שיטתי מופיעות כולן או נעדרות כולן מאותן מערכות לשוניות. התכונות מופיעות בהקבצים היות שהופעת ההקבץ כולו תלויה באותו גורם לשוני. בעקבות תגלית זאת, נערך המחקר הבלשוני במסגרת גישת העקרונות והפרמטרים לחשוף את הגורמים הלשוניים השונים האחראיים להקבצי התכונות. גורמים אלה מכונים פרמטרים.

מודל העקרונות והפרמטרים מניח כי התבנית הלשונית התחילית (שבה מצויד הרך הנולד) כוללת בנוסף לעקרונות אוניברסליים גם פרמטרים אוניברסליים שהם עקרונות פתוחים המאפשרים סך מוגבל של אפשרויות, נאמר, פרמטרים בינאריים (דו-ערכיים). באמצעות החשיפה לסביבה לשונית נקבע הערך המסוים של כל פרמטר. מבחירה מסוימת לגבי ערך הפרמטר נובע הקבץ תכונות התלויות כולן באותה בחירה, באותו ערך פרמטרי. השוני הלשוני, אם כן, אינו בלתי-מוגבל, כי אם כפוף לאותם הקבצים. בחירת ערך פרמטרי מחייבת הופעת תכונות מסוימות. לפיכך, לא כל גיוון לשוני מתאפשר: תכונות מסוימות תופענה בהכרח באותה מערכת לשונית.

ערכי הפרמטרים צריכים, אומנם, להירכש על סמך הניסיון, באמצעות החשיפה לנתונים לשוניים. אך, בחירת הערך הפרמטרי יכולה להתחולל על סמך קלט מועט, והיא מציידת את הרוכש במידע לגבי הקבץ התכונות הרלוונטי כולו. כלומר, רכישת תכונותיה המסוימות של השפה אינו תופעת-חיקוי בלתי מודרך, כי אם תהליך המכוון על-ידי התבנית הבסיסית. הפרמטרים מגדירים את אפשרויות השוני וכך מקלים על תהליך הרכישה. מודל העקרונות והפרמטרים, אם כן, מאפשר גיוון לשוני אך מגביל אותו בהתאם לפרמטרים נתונים מראש. זהו צעד תיאורטי חשוב להפגת המתח הטבעי בין השאיפה המדעית להסביר את המגוון הלשוני לבין השאיפה להבין את קלותו ויעילותו של תהליך רכישת השפה.

¹⁴ ראה Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale, 'סימן' (significant), כלומר, המימוש הצלילי, לבין 'מסומן' (signifié), כלומר, המשמעות, ולגבי האבחנה כי הקשר סימן-מסומן (צליל-משמעות) הוא שרירותי ואינו ניתן לחיזוי.

נדגים את האמור לעיל. ראשית נבחן פרמטר הידוע בכינויו פרמטר הנושא הריק, ואחר-כך נתרכז ביתר פרוט בפרמטר נוסף הקרוי לקסיקון-תחביר. בשפות מסוימות, נושא המשפט אינו מבוטא באופן הכרחי אלא ניתן להשמטה, ואילו בשפות אחרות, הוא הכרחי ולא ניתן להשמיטו. כך, בעברית, באיטלקית ובספרדית, אפשר להשמיט את נושא המשפט. ב-(12) וב-(13), הנושא, כינוי-גוף ראשון יחיד, בעל תפקיד הפועל באירוע האכילה, אינו ממומש בעמדתו הקנונית (העמדה הקדם-פעלית). באנגלית ובצרפתית, לעומת-זאת, השמטה שכזאת אינה אפשרית: רק משפטי (14a-b) דקדוקיים, מקבילותיהן חסרות כינוי-הגוף אינן תקינות (14c-d).¹⁵

(12) אכלתי תפוח.

(13)a Ho mangiato una mela. (איטלקית)

have(1Sg) eaten an apple

b He comido una manzana. (ספרדית)

have(1Sg) eaten an apple

(14)a I ate an apple.

b J'ai mangé une pomme. (צרפתית)

I have(1Sg) eaten an apple

c * Ate an apple.

d *Ai mangé une pomme. (צרפתית)

have(1Sg) eaten an apple

שפות המאפשרות את השמטת הנושא נקראות שפות נושא ריק, שכן הן מאפשרות לנושא המשפט להיות ריק פונטית. הפרמטר המבחין בין שפות כמו עברית, איטלקית וספרדית לבין שפות כמו אנגלית וצרפתית מכונה פרמטר הנושא הריק.¹⁶

עוד נתגלה כי שפות נושא ריק ושפות שאינן מאפשרות נושא ריק נבדלות אלו מאלו גם ביחס לכינוי-גוף אקספליטיביים (ראה פרק 1). בשפות נושא ריק, במשפטים כמו (15) או (16), לא מופיע כינוי-גוף אקספליטיבי; ועל כן, אין מימוש פונטי לעמדת הנושא הקנונית. בשפות שאינן מאפשרות נושא ריק, לעומת-זאת, עמדת הנושא הקנונית חייבת להיות ממומשת. אם תפקיד תמאטי אינו מתממש בעמדה זו, כינוי-גוף אקספליטיבי חייב לאייש אותה (17).

¹⁵ 1Sg מסמן גוף ראשון יחיד.

¹⁶ פרמטר הנושא הריק, the Null Subject Parameter מכונה גם the Pro-drop Parameter שכן הוא קובע האם השפה מאפשרת השמטת כינוי-גוף נושאי (drop of a pronominal subject), כמו כן, שפות נושא ריק נקראות גם שפות pro-drop. ראה (1988) Chomsky, (1986) Rizzi, או (1989) Jaeggli and Safir לדיון מעמיק בפרמטר הנושא הריק.

(15) אפשר לרקוד.

(16)a È possibile ballare. (איטלקית)

Is possible to+dance

b Es possible bailar. (ספרדית)

Is possible to+dance

(17)a It is possible to dance.
Il est possible de danser. (צרפתית)

יתרה מזאת, שני סוגי השפות גם נבדלים בנוגע לסדר הרכיבים במשפט. בשפות נושא ריק יכול הפועל לפתוח את המשפט, כשלאחריו מופיע הנושא, כמודגם ב-(18) וב-(19). שפות שאינן מאפשרות נושא ריק גם אינן מאפשרות משפטים בעלי סדר שכזה (20).

(18) הגיעה חבילה.

(19)a È arrivato un pacco.
is arrived a parcelb Ha llegado un paquete.
Has arrived a parcel(20)a *Arrived a parcel.
b *Est arrivé un colis.
is arrived a parcel

למעשה, אנגלית וצרפתית חייבות לממש אקספליטיב בעמדת הנושא הקדם-פעלית כדי להפוך משפטים מסוג זה לדקדוקיים. אנגלית משתמשת באקספליטיב *there* במקרה זה, וצרפתית באקספליטיב היחיד שעומד לרשותה *il*. חשוב להדגיש שהכינוי *there* אינו משמש ב-(21a) כתיאור מקום ('שם'), שהוא תפקידו במשפטים רבים אחרים; כאן אין הוא אלא ממלא עמדה.

(21) There arrived a parcel.
Il est arrivé un colis.

הופעתן של התכונות הנזכרות בשפות היא, כאמור, עקבית. לפיכך, לצורך קביעת ערך הפרמטר מספיקה היחשפות למידע חלקי. מרגע שנקבע ערך הפרמטר, נרכש אוטומטית הקבץ התכונות כולו. לדוגמה, עם הופעתם של משפטים כמו (13)-(12) בקלט הלשוני, ערך הפרמטר יכול להיקבע. עם קיבוע הערך נובעת מיידית גם התנהגות השפה ביחס לכינויי-גוף אקספלקטיביים (אינה מאפשרת, במקרה זה) ומשפטי 'פועל-נושא' (מאפשרת).

השאלה הבאה היא מה מונח ביסוד הפרמטר. במלים אחרות, מה מונח ביסוד הקבץ התכונות הנדון? ההנחה המקובלת היא ששפה מאפשרת נושא ריק אם קיים בה כינוי-גוף ריק פונטית שיכול לאייש את עמדת הנושא הקדם-פעלית.

לסיכום, התיאוריה של המצב התחילי של היכולת הלשונית (המצב של הרך הנולד) תכלול את סך העקרונות האוניברסאליים וסך הפרמטרים האוניברסאליים, אשר ערכם טרם נקבע. תיאוריה זאת מכונה על-ידי בלשנים הדקדוק האוניברסאלי (Universal Grammar) ובקיצור (UG). התיאוריה של המצב הקבוע של היכולת הלשונית (אצל הדובר הבוגר) תכלול בנוסף לעקרונות, פרמטרים שערכם כבר נקבע; זוהי תבנית הדקדוק של שפה נתונה.

נעבור עתה לדון בפרמטר נוסף, שערכו חולש על סוג הרכיב שבו חלים תהליכים דקדוקיים מסוימים. כלומר, קיבוע ערך פרמטר זה חולש על סוג הרכיב הדקדוקי האחראי ליישום תהליכים מסוימים. אופן פעולתו יודגם לגבי פעלים חוזרים והדדיים.

3. פרמטר הלקסיקון-תחביר

3.1 פעלים חוזרים

פעלים חוזרים (רפלקסיביים) הם פעלים המביעים פעולה (או רגש) שארגומנט הנושא מחיל על עצמו.¹⁷ בעברית, למשל, לצד הפועל היוצא רחץ, קיימת גם הצורה העומדת התרחץ, שיש לה משמעות חוזרת (רפלקסיבית), שכן הפועל (דן ב-22) מבצע את פעולת הרחיצה על עצמו, ולא על פרט אחר בעולם (התינוק ב-22א). אפשר להביע את המשמעות החוזרת גם באמצעות הצורה היוצאת בתנאי שהמושא הוא כינוי אנפורי (עצמו) החייב להתייחס לאותו פרט בעולם כנושא המשפט (22ג).¹⁸

(22) א דן רחץ את התינוק.

¹⁷ לגבי פעלים חוזרים ראה גם סילוני "על בניין התפעל" (כרך זה).

¹⁸ אם קיים ערך חוזר הדרך המקובלת להבעת המשמעות החוזרת היא באמצעותו. השימוש במושא אנפורי נעשה רק בהקשרים מסוימים לצורך הדגשה.

- ב דן התרחץ.
ג דן רחץ את עצמו.

המצב דומה באנגלית, אלא שאנגלית אינה מסמנת את הערך החוזר מבחינה מורפולוגית (23).

- (23)a Dan washed the baby.
b Dan washed.
c Dan washed himself.

כששני ערכים לקסיקאליים קשורים זה לזה באופן שיטתי, ההנחה הטבעית היא שהם אינם מאוחסנים באופן בלתי-תלוי בלקסיקון. אילו היו הערכים מאוחסנים באופן בלתי-תלוי, כל אחד מהם היה צריך להירכש בפני עצמו. תהליך הרכישה הוא ללא ספק יעיל יותר אם ערכים שיש ביניהם קשר שיטתי לא נרכשים בנפרד. על כן, מקובל להניח שהערך החוזר *התרחץ* אינו נרכש באופן בלתי-תלוי בערך *רחץ*, אלא נגזר ממנו. תהליך הגזירה מאחד באופן כלשהו את שני התפקידים התמאטיים של הערך היוצא כך ששניהם מוענקים לאותו ארגומנט, לנושא המשפט, ומתקבלת המשמעות החוזרת.

בצרפתית ובשפות רומאניות אחרות הוספת הכינוי החבור *se* לערך היוצא יוצרת את המשמעות החוזרת, כפי שמודגם ב-(24).¹⁹ *Se laver* מביע את המשמעות החוזרת של *laver* (לרחץ).

- (24) Jean se lave.

האלמנט *se* דומה לכינויי-הגוף המושאיים מבחינה מורפולוגית (אף הם כינויים חבורים) ומבחינת המיקום:

- (25) Paul le lave.

בהינתן דמיון זה, אפשר להעלות על הדעת שמשפטים מסוגו של (24) כוללים, בעצם, פועל יוצא שהמושא שלו הוא כינוי אנפורי בדיוק כמו במשפטי (22ג) ו-(23c). אילו השערה זאת הסתברה כנכונה, פירושו של דבר היה שבצרפתית אין פעלים חוזרים. אולם, ישנן סיבות טובות להאמין ש-*se* אינו מושא אנפורי של פועל יוצא. אם כך, הרי שמשפטים מסוגו של (24) כוללים פועל עומד חוזר הנוצר באמצעות הוספת *se*.

¹⁹ כינוי חבור (clitic בלעז) הוא אלמנט נתמך מבחינה פונולוגית, שאינו יכול, לפיכך, להופיע בבידוד וחייב להישען על מלה אחרת.

הטיעון החזק ביותר נגד ניתוח *se* כמושא אנפורי של פועל יוצא מבוסס על מבני גרימה, המודגמים ב-(26). כפי שנראה מיד, במבנים אלה, התנהגותם של פעלים עומדים ויוצאים שונה, ועל כן המבנים מאפשרים לנו לזהות את סוג הפועל (עומד או יוצא) במקרה של ספק. אם הפועל המשועבד תחת פועל הגרימה *faire* ('לעשות') הוא פועל יוצא, הארגומנט בעל תפקיד הפועל חייב להופיע עם מלת היחס *à* ('ל-'), כפי שעולה מן ההבדל בדקדוקיות בין (26a) ל-(26b). אם הפועל המשועבד הוא פועל עומד, הפועל אינו יכול להופיע עם מלת היחס *à* ('ל-'), כפי שמראה ההבדל בין (26c) ל-(26d). כאשר מושא הפועל המשועבד הוא כינוי-גוף, הפועל נוהג כפועל יוצא, כצפוי (26e). אך, כאשר הפועל המשועבד מצויד ב-*se* הפועל חייב להופיע ללא מלת היחס (26f) בדיוק כמו פעלים עומדים. (גם מיקומם השונה של כינוי-הגוף המושא ושל *se* עשוי לרמז שהם ראויים לניתוח שונה).²⁰ האלמנט *se*, אם כן, אינו משמש כמושא לפועל יוצא והפעלים הנדונים, לפיכך, הם פעלים עומדים חוזרים.

- (26)a Paul fera laver le bébé à Marie.
 b Paul fera laver le bébé Marie.
 c Paul fera courir Marie.
 d Paul fera courir à Marie.
 e Paul le fera laver à Marie.
 f Paul fera se laver courir Marie.

מחקר משווה של פעלים חוזרים בשפות שונות מגלה כי הם נחלקים לשני סוגים: בשפות הרומאניות, בסרב-קרואטית ובצ'כית נמצא סוג אחד, ואילו בעברית, באנגלית, ברוסית ובהונגרית נמצא הסוג האחר.²¹ השפות שנבחרו כאן לשם הצגת העניין הן עברית וצרפתית, אך הנתונים תקפים גם לגבי שאר השפות הנזכרות.

ראשית, בשעה שבעברית קבוצת הפעלים החוזרים היא קבוצה מוגבלת, הרי בצרפתית תהליך יצירתם הוא פורה (פרודוקטיבי). קבוצת הפעלים החוזרים בעברית כוללת פעלים המביעים פעולות טיפוח וטיפול שבני-אדם נוהגים לעשות לעצמם (כגון *התרחץ*) ופעלים נוספים (כגון *הצטדק*). כפי שיתברר להלן, בעברית חלה הגבלה על שני תפקידיו התמאטיים של הפועל היוצא שממנו נגזר הפועל החוזר. פועל חוזר יכול להיגזר רק מפעלים בעלי תפקיד פועל. פעלים יוצאים שאינם מעניקים תפקיד פועל, אלא תפקיד חווה (מי שחווה מצב נפשי כלשהו), כגון *אודה* אינם יכולים להניב פעלים חוזרים: דן מתאהב אין פירושו דן אוהב את עצמו. בצרפתית, לעומת-זאת, אין מגבלה מסוג זה, ועל כן דוגמה (27) היא דקדוקית.

²⁰ תוספת *se* לצורה הפעלית מקבילה לשימוש בבניין התפעל. פרט לפרדיקט חוזר, מורפולוגיה זאת אחראית גם ליצור פרדיקטים הדדיים (ראה דיון בפרק הבא), אנאקוטיביים, סבילים ופעלי 'אמצע הדרך'. לדיון מפורט בסוגי פרדיקטים אלה, ראה סילוני "על בניין התפעל" (כרך זה).
²¹ ראה Reinhart and Siloni (2004, to appear). המשך הפרק מבוסס על מחקרים אלה.

(27) Paul s'aime.

יתרה מזאת, בעברית גם לא כל פועל יוצא בעל תפקיד פועל מסוגל להניב פועל חוזר. הפועל צייר, למשל, על אף שהוא כולל פועל, אינו נמנה עם הפעלים המניבים ערך חוזר. על כן, רעיון 'הציור העצמי' אינו יכול להיות מובע בעברית באמצעות פועל חוזר (28). הדבר, לעומת-זאת, אפשרי בצרפתית (29).

(28) *דן מצטייר.

(29) Paul se dessine.

גם על התפקיד התמאטי הנוסף המעורב ביצירת המשמעות החוזרת חלה מגבלה בעברית. תפקיד זה חייב להיות תפקיד המושפע, שלא כמו בצרפתית. בעוד שצרפתית מאפשרת משפטים מסוגו של (30), שבהם התפקיד הנוסף הוא תפקיד המטרה (מטרת אירוע השליחה), אין זה אפשרי בעברית (31), המחייבת שיהיה זה תפקיד המושפע. יתר על כן, המושפע חייב להיות כזה המסוגל גם לתפקד בתור פועל, לא כמו המושפע של צייר למשל, שהוא דמות. מגבלה זאת על תפקיד המושפע פוסלת את צייר כמועמד לייצר פועל חוזר. בעברית, אם כן, פועל יוצא יכול להניב פועל חוזר רק אם הוא בעל פועל ומושפע המסוגל לתפקד בתור פועל.

(30) Paul s'est envoyé une lettre.

(31) *דן השתלח מכתב.

הבדל נוסף הוא, שעברית, אך לא צרפתית, מאפשרת שמות-עצם חוזרים מן הסוג המודגם ב-(32).²²

(32) התרחצות

לבסוף, צרפתית, אך לא עברית, מאפשרת יצירת פעלים חוזרים הבנויים משני פרדיקטים נפרדים. כדי להבין במה דברים אמורים, נבחן את חלוקת התפקידים התמאטיים בדוגמה (33). ברור שהנושא, *Paul*, מקבל תפקיד תמאטי מן הפועל *croit* ('מאמין'). הדבר המכריע לענייננו הוא העובדה כי *Marie* אינה מקבלת תפקיד תמאטי מ-*croit*, אלא מהפרדיקט *menteuse* ('שקרנית'). *Marie* אינה המושא של *croit*. במשפט נטען שפול מאמין שמארי שקרנית, ולא שפול מאמין למארי. המושא של *croit* הוא

²² לעובדה שצרפתית אינה מאפשרת שמות חוזרים, אפשר להציע הסבר מורפולוגי, כלומר, שהצורן *se* אינו יכול להתחבר לצורות שמניות. למרות שטענה זאת נכונה, קיימים בצרפתית, על אף זאת, שמות עצם המקבילים לפרדיקטים פועליים אחרים המשתמשים ב-*se* כמו *se rétrécir* 'להתכווץ' (שהוא פרדיקט אנאקוזטיבי, ראה פרק 4). שמות עצם אלה מופיעים בלא *se*: *rétrécissement* 'כיווץ'. אולם אין שמות-עצם חוזרים.

הפסוקית *Marie menteuse*, המציינת מצב עניינים שבו פול מאמין. סוגריים מרובעים מציינים את הארגומנטים של הפרדיקט *croit* ואילו סוגריים מסולסלים משמשים לציון הארגומנט של הפרדיקט *menteuse*.

(33) Paul croit Marie menteuse.

לאור זאת, נבחן עתה את דוגמה (34). הפועל החוזר הוא *croit*. אולם הוא נוצר משילוב תפקידים תימאטיים של שני פרדיקטים שונים, ולא מ-*croit* לבדו. *Paul* נושא תפקיד אחד של *croit* ותפקיד נוסף של *intelligent*.

(34) Paul se croit intelligent.

יצירת פעלים חוזרים בעברית מוגבלת לתחומי פרדיקט יחיד, ולעולם אינה נסמכת על תפקידים תמאטיים של פרדיקטים שונים. משפט מסוגו של (34) הוא לחלוטין בלתי-אפשרי בעברית.

(35) *דן מתחשב אינטליגנטי.

הקבץ הבדלים זה ניתן להסבר באמצעות פרמטר הלקסיקון-תחביר. פרמטר זה קובע באיזה רכיב של הדקדוק חלים תהליכים על פרדיקטים. בין השאר קובע הפרמטר באיזה רכיב של הדקדוק חל תהליך יצירת הפעלים החוזרים, הקרוי גם רפלקסיביזציה. התהליכים עצמם הם אוניברסליים, אולם הם יכולים לחול ברכיב הלקסיקאלי או ברכיב התחבירי, כמנוסח ב-(36).

(36) פרמטר הלקסיקון-תחביר

תהליכים על פרדיקטים יכולים לחול בלקסיקון או בתחביר.

בהתאם ל-(36) נחלקים הפעלים החוזרים לשני סוגים. בשפות כמו עברית, נקבע ערך הפרמטר ללקסיקון, בעוד שבשפות מסוגה של צרפתית הערך הוא תחביר. בעברית, אם כן, נוצרים הפעלים החוזרים בלקסיקון, ובצרפתית בתחביר. נבחן עתה כיצד נובע הקבץ הבדלים שנזכרו לעיל מהערך הפרמטרי השונה.

הלקסיקון, כאמור, הוא אוצר המלים המנטאלי שלנו. ערכים מן הלקסיקון מצורפים על-ידי הרכיב התחבירי לבניית צירופים ומשפטים. ברכיב הלקסיקאלי אין כל קשר בין פרדיקטים שונים; הם מאוחסנים בנפרד. רק הרכיב התחבירי מפגיש ביניהם, מצרף אותם לכדי מבנה, וכך יוצר ביניהם קשר מבני כלשהו. ברור מאילו, אם כן, שתהליך לקסיקאלי מוגבל לפעול בתחומי הפרדיקט ותפקידיו התמאטיים, ואינו יכול

לחול על תפקידים של פרדיקטים שונים, שאין ביניהם כל קשר בלקסיקון. על כן, מבנים כמו (35) הם בלתי-אפשריים בשפות שבהן תהליך הרפלקסיביזציה הוא לקסיקאלי.

כשהתהליך תחבירי, לעומת-זאת, קיים כבר מבנה תחבירי, היוצר, מטבע הדברים, קשר בין ערכים לקסיקאליים שונים. אין זה מפתיע, אם כך, שתהליך המתחולל ברכיב התחבירי יכול לחול על שני פרדיקטים שונים, אם המבנה יצר ביניהם קשר. על פי הגישה המודולרית, המבנה התחבירי אינו נגיש לרכיב הלקסיקאלי. לכן שפה שבה מתרחש תהליך הרפלקסיביזציה בלקסיקון אינה יכולה בשום אופן לייצר פעלים חוזרים על סמך שני פרדיקטים שונים.

נבחן עתה שמות-עצם חוזרים. יש סיבות טובות להניח ששמות-עצם אלה נגזרים מהפעלים המקבילים להם באמצעות תהליך נומינליזציה, המשנה את סוג חלק הדיבר של הערך מפעלי לשמני ובהתאם משתנות תכונותיו. לא אחת נטען שתהליכים המשנים את סוג חלק הדיבר חייבים לחול בלקסיקון.²³ אם אכן כך הוא, הרי העובדה שאנו מוצאים שמות-עצם חוזרים בעברית אך לא בצרפתית נובעת מפרמטר הלקסיקון-תחביר. כשתהליך הרפלקסיביזציה חל בלקסיקון כמו בעברית, הוא יכול להזין את תהליך הנומינליזציה ולאפשר יצור שמות-עצם חוזרים. כשהוא חל בתחביר כמו בצרפתית, אין בלקסיקון פעלים חוזרים היכולים לשמש כקלט לתהליך הנומינליזציה, שכן הם נוצרים רק בתחביר, וזה אינו נגיש ללקסיקון.

לבסוף, נשוב לשאלת פוריותו של התהליך. כפי שנאמר כבר, בשפות כמו צרפתית שבהן ערך הפרמטר הוא תחביר, התהליך פרודוקטיבי. בשפות כמו עברית שבהן ערך הפרמטר הוא לקסיקון, התהליך מוגבל. פעלים חוזרים יכולים להיגזר רק מפעלים בעלי תפקיד פועל ותפקיד מושפע היכול לשמש גם כפועל. קבוצה מקבילה בשפות 'הלקסיקון' השונות ואולם הגדרתה המדויקת יותר דורשת עדיין מחקר, שכן לא כל פועל העונה לדרישות אלה מניב פועל חוזר.

לא אחת נטען שפעולות שאנשים נוטים לבצע על עצמם מובעות באמצעות פעלים חוזרים. ההכללה אומנם נכונה, אך אין היא אלא בבחינת נטיה; היא אינה הגדרה מדויקת של הקבוצה. בנוסף לפעלי טיפול וטיפוח, גם פעלים אחרים מניבים פעלים חוזרים. הפעלים צייד, הצדיק או הזין אינם פעלי טיפול וטיפוח. לא יהיה זה מוצדק לומר שלצייד ולהצדיק, יותר מאשר להזין, הם פעולות שאנשים נוטים באופן טיפוסי לעשות לעצמם. ובכל-זאת, אנו מוצאים את הפעלים החוזרים הצטייד, הצטדק, אך לא פועל חוזר הנגזר מהפועל הזין.

גם אם יסתבר שקבוצת הפעלים החוזרים הנגזרים בלקסיקון היא במידה מסוימת אידיוסינקרטית, הרי שמבחינה תיאורטית לא יהיה זה בעייתי, דווקא משום שהם מיוצרים בלקסיקון. באופן בלתי-תלוי בשאלת

²³ על כך, ראה (Siloni (1997).

הפעלים החוזרים, הוצע לא אחת שהחריגים מקומם בלקסיקון, הכולל ממילא רשימות ערכים (קידודי משמעות בצליל כלשהו) החייבים להירכש. התחביר, לעומתו, הוא המנוע האוטומטי המייצר מבנים בשיטתיות.

לסיכום, הקבץ תכונות נובע מקיבוע ערך פרמטר הלקסיקון-תחביר. תכונות אלה הן נתונים חיוניים בשלב הרכישה למען קיבוע הערך הפרמטרי. פרמטרים מקובעים על סמך הקלט הלשוני, החייב, אם כן, להכיל נתונים שיאפשרו זאת. נתונים אלה נקראים triggers. הערך 'תחביר' יקבע עם החשיפה לאחד מן הנתונים הבאים: פעלים חוזרים הנבנים מתפקידים תמאטיים של פרדיקטים שונים, פעלים חוזרים שאינם שייכים לקבוצה הלקסיקאלית כגון פעלים חוזרים הנגזרים מפעלים כמו אהב, צייר, או שלח. קיומם של שמות-עצם חוזרים, לעומת-זאת, הוא טיפוסי לשפות שבהן התהליך לקסיקאלי, ויכול להדריך את קיבוע הערך הפרמטרי בשפות כמו עברית. מהגדרת פרמטר הלקסיקון-תחביר עולה כי הוא רלוונטי לא רק לגבי תהליך הרפלקסיביזציה, אלא גם לגבי תהליכי גזירה נוספים. בפרק הבא נבחן את הפרמטר בהקשר לקבוצת פרדיקטים נוספת, קבוצת הפעלים ההדדיים. כפי שיסתבר במהלך הפרק, פעלים הדדיים מספקים מידע נוסף היכול להדריך את קיבוע ערך הפרמטר.

3.2 פעלים הדדיים

פעלים הדדיים (רסיפרוקליים) מביעים פעולה (או רגש) שחברי (אברי) קבוצת הנושא מחילים זה על זה. למשל, בדוגמאות (37) ו-(38), הילדה והילד ביצעו את פעולת הנישוק אחד על השני.

(37) הילדה והילד התנשקו.

(38) La fille et le garçon se sont embrassés.

בדומה לתהליך המייצר פעלים חוזרים, גם התהליך הגוזר פעלים הדדיים מן הערכים היוצאים הרלוונטיים מאחד את שני תפקידיו של הערך היוצא כך ששניהם מוענקים לאותו ארגומנט, לנושא המשפט. להשגת המשמעות ההדדית, התהליך מגדיר כי לגבי כל אירוע, הפועל שונה מן המושפע. על כן, בדוגמה (37), למשל, הילדה נשקה את הילד, והילד נישק את הילדה, כיוון שאיש מהם אינו יכול להיות המושפע של פעולת הנישוק שהוא עצמו ביצע. כל אחד מהם, אם כך, הוא הן פועל והן מושפע, אך הם אינם מבצעים את הפעולה על עצמם. בכך נעוץ ההבדל בין משמעותם של פעלים הדדיים למשמעותם של פעלים חוזרים. נניח לפרטים המדויקים יותר של התהליך ונעבור לבחון פעלים אלה מן הזווית המשווה.

פעלים הדדיים בשפות השונות נחלקים גם הם לשני סוגים בהתאם לפרמטר הלקסיקון-תחביר. יתרה מזאת, נראה ששפות עקביות בקביעת ערך הפרמטר לגבי פעלים חוזרים והדדיים. בעברית, הונגרית ורוסית פעלים הדדיים נגזרים בלקסיקון, בעוד שבמשפחה הרומאנית, בסרב-קרואטית ובצ'כית הם

נגזרים ברכיב התחבירי. עובדה זו מקלה, כמובן, על קביעת ערך הפרמטר בשלב הרכישה, שכן נתונים ממקורות (תהליכים) שונים חוברים יחד לבסס את הבחירה.

פעלים הדדיים נחלקים על פי אותו הקבץ הבדלים המאפיין את הפעלים החוזרים. כך, בעברית קבוצת הפעלים ההדדיים היא מוגבלת, בעוד שבצרפתית גזירתם היא תהליך פורה. על כן, בצרפתית משפטים הכוללים פעלים כמו *se laver* או *s'embrasser* (39) הם להלכה דו-משמעיים, כלומר, מאפשרים הן את המשמעות החוזרת והן את המשמעות ההדדית. ידע העולם עושה את הקרי החוזר נגיש יותר במשפט (39a) ואת הקרי ההדדי נגיש יותר במשפט (39b), אבל הקשר מסוים עשוי לשנות זאת. בעברית המשפטים אינם דו-משמעיים כיוון שקבוצת ההדדיים וקבוצת החוזרים מוגבלות ואינן חופפות זו לזו. משפט (40א) כולל פועל חוזר ומשפט (40ב) פועל הדדי.

(39)a Les hommes se sont lavés.

b Les hommes se sont embrassés.

(40)א הגברים התרחצו.

ב הגברים התנשקו.

כמו כן, בצרפתית פעלים הדדיים יכולים להיווצר על סמך תפקידים תמאטיים של שני פרדיקטים שונים, בעוד שבעברית אין זה אפשרי. משפט (41) מאפשר קרי הדדי. כפי שהוסבר בפרק הקודם, שימוש בתפקידים תמאטיים של פרדיקטים שונים אפשרי בתהליך גזירה רק אם לתהליך גישה למבנה התחבירי, כלומר, אם התהליך מתבצע בתחביר.

(41) Les hommes se sont considérés intelligents.

לבסוף, פעלים הדדיים בעברית מניבים שמות-עצם הדדיים כמו *התכתבות*, אך לא בצרפתית. כפי שכבר הוסבר לעיל, בהנחה שתהליך הנומינליזציה הוא תהליך לקסיקאלי, הבדל זה נובע מן העובדה שבעברית הפעלים החוזרים נוצרים בלקסיקון ועל כן הם יכולים להזין את תהליך הנומינליזציה. בצרפתית, לעומת זאת, הפעלים נגזרים ברכיב התחבירי ועל כן אינם יכולים להזין תהליך לקסיקאלי.

יתרה מזאת, הבדלים נוספים יחודיים לפעלים הדדיים נובעים מפרמטר הלקסיקון-תחביר. נבחן אחד מהם כאן. במשפטים שנידונו עד כה ההדדיות שררה בין אברי קבוצת הנושא, למשל, הגברים במשפט (40ב). במשפט (42), לעומת-זאת, היחס ההדדי מתקיים בין אברי קבוצת הנושא (הילדים) לבין אברי הקבוצה המופיעה בצירוף מלת היחס עם (הילדות).

(42) הילדים התכתבו עם הילדות.

ממשפט (42) נובע שהייתה התכתבות בין הילדים לילדות, ולא בין הילדים לבין עצמם. משפט (43), לעומתו, מאפשר חילופי מכתבים בין הילדים לילדות, בין הילדים לבין עצמם, ובין הילדות לבין עצמן.

(43) הילדים והילדות התכתבו.

המבנה ב-(42) נקרא המבנה בלתי-רציף, כיוון שהיחס ההדדי מתקיים בין רכיבים שאינם מופיעים ברצף. בעוד שעברית ושפות אחרות המייצרות פעלים הדדיים בלקסיקון מאפשרות את המבנה, שפות הגוזרות פעלים הדדיים בתחביר כמו צרפתית אינן מאפשרות אותו.

(44)a *Les garçons se sont écrit avec les filles.

b *Les garçons se sont embrassés avec les filles.

מדוע רק פעלים הדדיים הנוצרים ברכיב הלקסיקאלי יכולים להופיע במבנה הבלתי-רציף, אך לא אלה הנגזרים בתחביר?²⁴ למעשה, כל פרדיקט שיש לו משמעות הדדית או סימטרית בלקסיקון יכול להופיע במבנה הבלתי-רציף בין אם עבר תהליך גזירה ובין אם לא. הפעלים רקד או שחק יכולים (אך אינם חייבים) להביע פעולה הדדית, ויכולים להופיע במבנה הבלתי-רציף הן בעברית והן בצרפתית.

(45) א זן רקד עם דינה.

ב זן שיחק עם דינה.

(46)a Jean a dansé avec Marie.

b Jean a joué avec Marie.

כדי להופיע במבנה הבלתי-רציף, חייב פרדיקט להיות בעל משמעות הדדית בלקסיקון. רק אז מתאפשר שיבוץ אחד הרכיבים השרויים ביחס ההדדי בצירוף מלת יחס. מכיוון שהמשמעות ההדדית של פעלים הדדיים גזורים בצרפתית מתהווה רק בתחביר לאחר שחל התהליך הגזור אותם, הם אינם מאפשרים את המבנה בלתי-רציף. לא נדון בפרטי ההסבר הטכניים יותר.

חשוב לציין שהמבנה הבלתי-רציף מעיד כי פרמטר הלקסיקון-תחביר אכן מיטיב לאתר את נקודת השוני הלשוני, שכן המבנה מבחין בין פרדיקטים היכולים להביע הדדיות בלקסיקון לפרדיקטים אחרים באופן

²⁴ בשפות שבהן ערך הפרמטר הוא תחביר, קיים מספר מוגבל של ערכים הדדיים ללקסיקאליים קפואים, כמו *se battre* ('להאבק') בצרפתית או *se sărutat* ('להתנשק') ברומנית, היכולים להופיע במבנה הבלתי-רציף. כצפוי על פי פרמטר הלקסיקון-תחביר, כאשר הערך הוא תחביר, אין מקרים של הדדיים תחביריים, כי כשהערך הוא תחביר התהליך הוא בהכרח פורה (פרודוקטיבי).

בלתי-תלוי בתהליך גזירת ההדדיים. יתרה מזאת, הופעתם של פעלים הדדיים במבנה הבלתי-רציף היא פיסת מידע רלוונטית לקיבוע ערך פרמטר הלקסיקון-תחביר ביחס לפעלים הדדיים, אך גם ביחס לפעלים חוזרים, שכן ערך הפרמטר זהה לגבי שני התהליכים.

הדיון בפרמטר הלקסיקון-תחביר הבהיר את יכולת ההסבר של ההנחה שהמגוון הלשוני מציית לתבניות מולדות, לפרמטרים קבועים מראש. כאמור, גישת העקרונות והפרמטרים לידע הלשוני מציעה דרך להסביר את יעילותו של תהליך הרכישה מצד אחד, ואת המגוון הלשוני מצד שני. תהליך הרכישה הוא יעיל ואחיד כיוון שהוא מודרך על-ידי עקרונות ופרמטרים אוניברסליים הכלולים בתבנית המולדת, ומגבילים את סך הדקדוקים האפשריים. העקרונות מתקיימים בכל שפה טבעית, ואילו הפרמטרים פותחים סך אפשרויות מוגבל (יתכן שהם בינאריים) שאחת מהן מתקבעת על סמך הנתונים הלשוניים, וממנה נובע הקבץ תכונות. הפרמטרים מאפשרים מגוון לשוני, אך קובעים את תבניות התנהגותו ובכך מקלים, ללא ספק, על תהליך הרכישה.

בפרק הבא נדון בסוג נוסף של פעלים הנקראים אנאקוזטיביים. לפעלים אלה התנהגות אחידה בשפות השונות, ואין כל סיבה להניח שפרמטר הלקסיקון-תחביר חל עליהם. כפי שיסתבר במהלך הפרק, התהליך הגזור אותם אינו יכול לחול בתחביר, כיוון שיישומו ברכיב התחבירי הוא בניגוד לעיקרון של הדקדוק. הוא חל, אם כן, בלקסיקון בכל השפות.

4. שימור המידע

פעלים אנאקוזטיביים (unaccusative) הם פעלים כמו נפל, נמס, התקמט, התגלגל, התייבש, התמוטט, ואחרים המביעים אירוע שחל על נושא המשפט, ושהגורם לו אינו יכול להתממש במבע ואף אינו משתמע ממנו. נושא המשפט, אם כן, הוא בעל תפקיד המושפע, ואין במשפט כל זכר למה או למי שגרם להתרחשות האירוע. הנה דוגמאות אחדות.

(47) א הגג התמוטט.

ב הקרח נמס.

לפעלים אלה ערך יוצא מקביל שהתפקיד התמאטי הנוסף שלו יכול להתממש בתור פועל כמו הפועלים או הילדה בדוגמאות ב-(48), או בתור גורם אחר שאינו בעל רצון או יכולת מנטאלית כמו רעידות-האדמה או השמש.

(48) א הפועלים/רעידות-האדמה מוטטו את הבניין.

ב הילדה/השמש המיסה את הקרח.

כפי שכבר ראינו, ההנחה הסבירה והמקובלת היא שערכים לקסיקליים שיש ביניהם קשר תמאטי, קשורים זה לזה באמצעות תהליך גזירה. אם כך, ניתן להציע שהפעלים האנאקוזטיביים נגזרים מן הערך היוצא המקביל להם באמצעות תהליך המצמצם את מספר התפקידים התמאטיים. התהליך מצמצם לחלוטין את תפקיד הנושא של הערך היוצא.²⁵ לתפקיד אין כל שריד בערך האנאקוזטיבי.

למרבה העניין, בתחום הפעלים האנאקוזטיביים לא נתגלה מגוון בין-לשוני, ולא נחשפו כל הבדלים עקביים היכולים לרמז כי בחלק מן השפות הפעלים נגזרים בלקסיקון ובאחרות בתחביר. מה יכולה להיות הסיבה לכך?

לא אחת הוצע שהרכיב התחבירי, בניגוד לרכיב הלקסיקלי, אינו יכול לשנות את המידע האינהרנטי של האלמנטים הבסיסיים (המלים) שמהם הוא בונה מבנים, משפטים. כלומר, תהליך תחבירי אינו יכול לשנות את תכונותיהם הבסיסיות של הערכים הלקסיקאליים. על פי הצעה זאת, התחביר, בניגוד ללקסיקון, אינו יכול לגזור שמות-עצם מפעלים או להפך, שכן תהליך גזירה שכזה משנה את חלק הדיבר של הערך הלקסיקאלי מפועל לשם או להפך. על-פי הצעה זאת, תהליך תחבירי גם אינו יכול לשנות את המידע התמאטי שכולל פרדיקט, למשל, להשמיט לחלוטין את אחד מן התפקידים התמאטיים הנובעים ממשמעותו. אם הצעה זו נכונה, הרי פירושו שהתבנית הלשונית כוללת עיקרון המחייב שימור מידע לקסיקאלי ברכיב התחבירי, כפי שמנוסח ב-(49).²⁶

(49) עיקרון שימור המידע

הרכיב התחבירי אינו יכול לשנות את תכונותיהם הבסיסיות של הערכים הלקסיקאליים, כלומר, את חלק הדיבר או את המערך התמאטי.

מעקרון זה נובע ישירות שפעלים אנאקוזטיביים אינם יכולים להיגזר בתחביר, כי תהליך גזירתם מצמצם לחלוטין את התפקיד הגורם לאירוע המובע על-ידי הפרדיקט. אם כך, הרי שתהליך גזירת האנאקוזטיביים חייב לחול בלקסיקון. תהליכי גזירת פעלים חוזרים או הדדיים, לעומת-זאת, אינם מעלימים תפקיד תמאטי אלא קובעים ששני תפקידיו של הפועל היוצא המשמש קלט לתהליך יוענקו לאותו ארגומנט. על כן, התרחשותם ברכיב התחבירי אפשרית; היא אינה בסתירה לעיקרון שימור המידע.

כזכור, בצרפתית אין שמות-עצם חוזרים והדדיים. אך יש בה, לעומת-זאת, שמות אנאקוזטיביים.

²⁵ Reinhart (2000) מראה באופן משכנע שהערך העומד האנאקוזטיבי נגזר מן הערך היוצא ולא להפך. לדיון נוסף בפעלים אנאקוזטיביים ראה סילוני "על בניין התפעל" (כרך זה). לדיון נרחב בנושא ראה Reinhart (2000) ומראי-מקום הנזכרים שם.

²⁶ רוחו של העיקרון היא רוחו של ה-Projection Principle (Chomsky 1981). לדיון נוסף, ראה גם Siloni (2002).

(50) l'effondrement du toit

זהו בדיוק מצב העניינים הצפוי, אם פעלים אנאקוזטיביים נגזרים בלקסיקון, ופעלים חוזרים והדדיים מיוצרים בתחביר. בהנחה ששמות נגזרים בלקסיקון מן הפעלים המקבילים להם, ברור שאם תהליך גזירת הפעלים הוא תחבירי, אין בלקסיקון קלט להזנת תהליך הנומינליזציה, ועל כן היא בלתי-אפשרית. על כן, אין בצרפתית שמות חוזרים והדדיים. על פי אותו הגיון, קיומם של שמות-עצם אנאקוזטיביים מצביע שתהליך גזירת הפעלים האנאקוזטיביים הוא לקסיקאלי ויכול, על כן, להזין את תהליך הנומינליזציה.

על אף שתהליכי גזירת פרדיקטים יכולים לחול בלקסיקון או בתחביר, בהתאם לפרמטר הלקסיקון-תחביר, תהליך גזירת הפעלים האנאקוזטיביים חייב להיות לקסיקאלי, היות שהתרחשותו בתחביר היא בניגוד לעיקרון אוניברסאלי המחייב שימור המידע הלקסיקאלי ברכיב התחבירי.

References

- Brown, R. and C. Hanlon (1970) Derivational Complexity and Order of Acquisition in Child Speech in J.R. Hayes (ed.), *Cognition and the Development of Language*, John Wiley & Sons, New York, 1970.
- Chomsky, N. (1957) *Syntactic Structures*, Mouton, The Hague.
- Chomsky, N. (1959) Review of Skinner 1957. *Language* 35 25-58.
- Chomsky, N. (1965) *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Chomsky, N. (1981) *Lectures on Government and Binding*. Foris, Dordrecht.
- Chomsky, N. (1980) "On Binding", *Linguistic Inquiry*, 11.1, 1-46
- Chomsky, N. (1986) *Barriers*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Chomsky, N. (1988) *Language and Problems of Knowledge: The Managua Lectures* MIT Press, Cambridge, Mass.
- Hauser, M., N. Chomsky and W. Tecumseh Fitch (2002) The Faculty of language: What is it, who has it, and how did it evolve? *Science* 298.

- Jaeggli, O. & K. Safir (1989) "The Null Subject Parameter and Parametric Theory", in O. Jaeggli & K. Safir (eds.), *The Null Subject Parameter*, Kluwer, Dordrecht, 1-44.
- Huang, J. (1982) *Logical Relations in Chinese and the Theory of Grammar*, Doctoral dissertation, MIT, Cambridge, Mass.
- Kayne, R. (1984) *Connectedness and Binary Branching*, Foris, Dordrecht.
- Reinhart, T. (1976) "The Syntactic Domain of Anaphora", Doctoral dissertation, MIT.
- Reinhart, T. (1983) *Anaphora and Semantic Interpretations*, The University of Chicago press, Chicago.
- Reinhart, Tanya. 2000. "The Theta System: Syntactic Realization of Verbal Concepts" *OTS*.
- Reinhart, Tanya. 2002. The Theta System: an Overview. *Theoretical Linguistics* 28: 229-290.
- Rizzi, L. (1986a) "Null Objects in Italian and the Theory of *pro*", *Linguistic Inquiry* 17, 501-557.
- Ross, J.R. (1967) *Constraints on Variables in Syntax*, Doctoral Dissertation, MIT.
- Sandler, W. and Diane Lillo-Martin (2000) Natural Sign Languages in M. Aronoff and J. Rees-Miller (eds), *The Handbook of Linguistics*, Blackwell, Oxford, 2001.
- Saussure, F. *Cours de linguistique générale*, edited by Ch. Bally and A. Sechehaye, Payot, Paris, 1916
- Siloni, T. (1997) *Noun Phrases and Nominalizations: The Syntax of DPs*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Siloni, T. (2002) Active Lexicon. *Theoretical Linguistics* 28: 383-400.